

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

Київ 2022

Міністерство культури
та інформаційної політики України
Національний музей історії України
Скарбниця Національного музею історії України

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

*Матеріали наукової конференції
«Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*

24 грудня 2020 р.

Київ 2022

ЩИТ ДО СУВОЮ ТОРИ З СИНАГОГИ МІСТА ЧОРНОБИЛЬ У ЗІБРАННІ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ

В колекції Музею історичних коштовностей України зберігається щит до сувою Тори, який походить з синагоги міста Чорнобиль, про що свідчить запис на малюнку Д. Щербаківського. У XVIII – на початку XX століть Чорнобиль був одним з головних центрів хасидизму на території України. В другій половині XVIII століття в місті оселився Менахем Нахум Тверський – засновник відомої династії Чорнобильських цадиків. Двір цадиків відвідували сотні і тисячі прихильників хасидизму з різних міст і містечок. В місті діяла синагога, декілька молитовних будинків, талмуд-тора.

Традиційний за композиційною побудовою та оригінальний за рішенням декоративного простору щит до сувою Тори з міста Чорнобиль є своєрідною енциклопедією символів юдаїзму.

Ключові слова: єврейське церемоніальне мистецтво, щит до сувою Тори, символи юдаїзму.

В колекції Музею історичних коштовностей України зберігається щит до сувою Тори, який походить із синагоги міста Чорнобиль, про що свідчить запис на малюнку дослідника декоративно-ужиткового мистецтва, завідувача етнографічного відділу Київського музею Данила Щербаківського. За роки діяльності Данилу Михайловичу вдалося дослідити особливості народного мистецтва майже кожного регіону України. Завдяки його зусиллям складались колекції Київського Міського музею старожитностей і мистецтв (1899 р.), створюється музей в Умані, його знахідками поповнилися збірки у Полтаві, Львові. Це тисячі і тисячі експонатів. Діяльність Щербаківського сприяла міжнародному визнанню української національної культури (Атлантова, 2002, с. 54). Мистецтво, архітектура та традиції євреїв не залишилися поза увагою Данила Щербаківського. Завдяки плідній, наполегливій діяльності Данила Михайловича та таких відомих істориків, мистецтвознавців, музейних фахівців як Ф. Ернст, А. Середа і багатьох інших, часто пов'язаної з ризиком для життя, унікальні пам'ятки золотарства не були знищені у буремні 20-30-ті роки XX ст., а опинилися в музеях. Зокрема, мова йде про Всеукраїнський історичний музей імені Т. Г. Шевченка в Києві (нині Національний музей історії України та його філія – Музей історичних коштовностей України) (Романовська, 2001, с. 398-406). В Науковому архіві ІА НАНУ у фонді № 9 зберігається «Архів Д.М. Щербаківського». Серед матеріалів фонду у справі № 74 «Синагоги і єврейське мистецтво» є малюнок за № 33/II, на якому зображений щит до сувою Тори та міститься напис у шість рядків: «скрижалі срібні золочені; на срібній бляшці ажурні; орнамент з ...; звірів і птахів і леви; зайці орли; Чорнобильська синагога» (рис. 1). Малюнок досить схематичний, але на ньому відтворені всі основні декоративні особливості

церемоніального предмету. Ці особливості з точністю повторюють рішення декоративного простору щита до сувою Тори інв. № ДМ-2099 з колекції Музею історичних коштовностей України (рис. 2).

Щит Тори або *тас*, як його називають на івриті, *циц* – на ідиш, належить до традиційного кола предметів, що супроводжують синагогальне дійство, пов'язане з основною святинєю для юдеїв – Торою. Його підвішували на ланцюжку до сувою. Він є символічним нагадуванням про нагрудник первосвященника Єрусалимського Храму. „І зробив він нагрудник судейський, мистецької роботи...” (Шмот 28:15) „чотирикутний нехай буде” (Шмот 28:16), „І зроби для нагрудника ланцюжки виті, плетеної роботи” (Шмот 28:22, 23). Щити до сувою Тори зазвичай робили у вигляді пластин, які мали прямокутну або квадратну форму, аркоподібну верхню частину. Рідше зустрічаються таси у вигляді геральдичного щита з картушами, багато декорованими рослинними візерунками та символічними зображеннями.

Щит до сувою Тори з синагоги м. Чорнобиль (інв. № ДМ-2099) традиційний за формою – прямокутний з аркоподібною верхньою стороною. Срібна золочена пластинчата основа щита декорована ажурною прорізною накладкою. В центрі декоративного простору – рельєфне зображення кошика з плодами та листям, зображення орла з опущеною головою і розпростертими крилами. Оточує композицію зображення порталу у вигляді двох витих оздоблених гірляндами колон з капітелями, які з'єднані ступінчастим арочним фризом з трилисниками. Увінчують колони зображення левів, які стоять на задніх лапах, а передніми підтримують корону дворянського типу. Над короною – зображення двох орлів на фоні рослинного орнаменту. Дві скульптурні фігурки орлів розміщені і по обидва боки від левів. Справа та зліва від колон зображені «вазони» – пагони з листям та квітами у глечиках, які фланкують пари орлів. В нижній частині щита, між колонами, вміщені в стрічковий рослинний орнамент стилізовані зображення двох зайців та двох птахів.

Рис. 1. Щит до сувою Тори із синагоги м. Чорнобиль (фото Д.Клочка).

Традиційний за композиційною побудовою та оригінальний за рішенням декоративного простору щит до сувою Тори з м. Чорнобиль є своєрідною енциклопедією символів юдаїзму.

Особливої уваги серед птахів заслуговує символічне значення орла. Цей мотив відомий з давніх часів в декораціях синагог, мацев та ритуального срібла. Досить часто орла зображають з розпростертими крилами над короною, скрижалями, менорою, тваринами. У Торі зустрічаємо чисельні поетичні порівняння, що стосуються образу орла, які асоціюють цей символ з такими якостями, як мужність, відвага, любов. Орел також символізує опіку

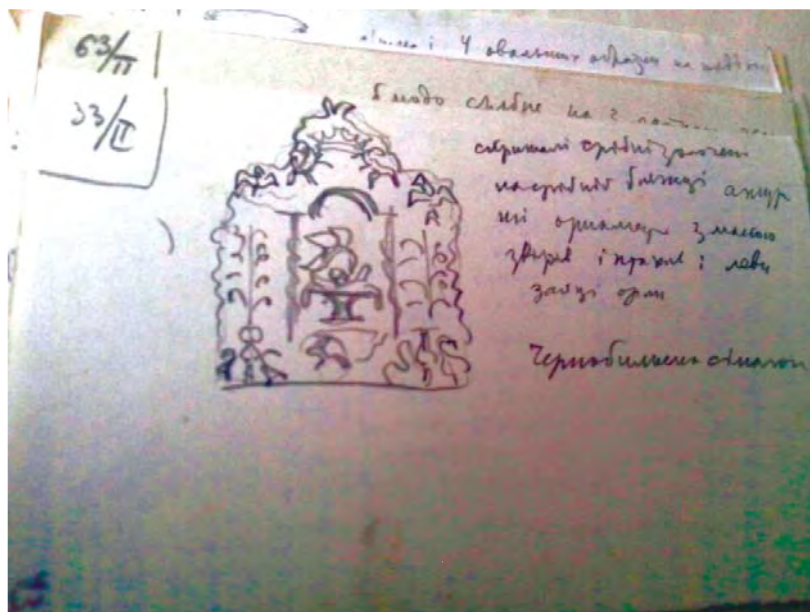

Рис. 2. Малюнок із зображенням щита до сувою Тори.

Бога над Ізраїлем: „Як орел в'є гніздо своє, дбає про пташенят своїх, бере їх та носить їх на пір'ї своєму” (Дварім 32:11).

Зображення порталу з колонами викликає асоціацію з Єрусалимським Храмом. „І почав Соломон будувати дім Господень в Єрусалимі на горі Моріа... і зробив перед Храмом два стовпа... і капітель на горі кожного. І зробив ланцюжки, як у святилищі, і поклав на горі стовпів, і зробив сто гранатових яблук і поклав їх на ланцюжки. І поставив стовпи перед Храмом, один на праву сторону, інший на ліву, і назвав праву Яхін, а ліву Воаз”, – сказано у Писанні. Саме ці два стовпи, як прийнято вважати, традиційно зображають на предметах культу з метою нагадати про Храм та Єрусалим, які займають особливе місце в житті євреїв. В бік цього міста юдеї звертають свої молитви, в свято Рош Гашана бажають один одному зустрітися в Єрусалимі, з цією святинею ототожнюють власну долю: „Якщо я забуду тебе, Єрусалим, забудь мене правиця моя. Прилипни язик мій до гортані моєї, якщо не буду пам'ятати тебе, якщо не поставлю Єрусалим на чолі свята свого” (Псалом 136:5-6).

Найбільш поширеним та багатозначними образами на пам'ятках єврейського золотарства є тварини, зокрема леви.

Образ лева може мати як універсальний, так і персоніфікований характер. Наприклад, лев як символ царського дому Давида або як персоніфікація імені. Обидва ці уявлення поєдналися в образі лева як родового символу коліна Ісхуди (відповідно до благословення Якова) та його нащадків, тобто всіх євреїв: *„Молодий лев-Ісхуда, від насилля ти, син мій, віддалився. Прихилився, він ліг, як лев, як леопард, хто осмілиться потурбувати його?”*(Брейшит 49:9).

Разом з тим, лев також символізує хоробрість та силу. Лев асоціюється з Божою силою, яка здатна руйнувати та карати (*„І я буду для них як лев, як скімен буду вартувати при дорозі. Буду нападати на них, як медведиця, позбавлена дітей, і шматувати серця їх, і поїдати їх там як левиця”* (Книга пророка Осії 13:17-8), але поряд з тим оберігати та захищати.

Цій тварині властиві гнів та жагуча несамовитість в період голоду, спокій, тиша, володіння собою – у стані ситості.

В середньовічному мистецтві левів часто зображали стоячими на задніх лапах по обидва боки від «дерева життя» або корони, а в більш пізній час – фланкуючими Скрижалі. Нове рішення, на думку деяких дослідників, може символізувати суворість дотримування Тори, дух та працю Творця (Huberman, 1988, с. 41).

В письменах мудреців лева порівнюють з праведниками, які є основою існування світу. Підтвердження думки знаходимо в біблійних переказах: *„...праведник сильний та сміливий як лев”* (Притчі 28:1).

Корона є символом влади, святості та мудрості Тори. В книзі Кохелет (Еклезіаста) йде мова про три корони: Корону Царства, яку отримала династія Давида, корону Священства, яка призначена для Аарона та його нащадків, та корона Тори – для усіх євреїв, які Тору вивчають (Stahl, 1979, с. 21). В ширшому розумінні корона символізує богобоязненість та ученість.

Зображення листя, стебел, квітів, букетів починаючи з XVI ст. традиційно символізує Тору, яку уподібнюють до «дерева життя»: *„Вона – дерево життя для тих, хто набуває її, – і блаженні ті, хто збереже її”* (Премудрості Соломона 3:18). Цей вірш має багато інтерпретацій. Хто володіє Торою, той володіє деревом, яке дарує життя, а з іншого посилення витікає, що життя вічне, адже Дерево є одним з елементів творіння і знаходиться воно в саду Едемському (*„І виростив Господь Бог з землі усіляке дерево, приємне на вигляд і добре до їжі, і дерево життя серед раю, і дерево пізнання добра та зла”* (Брейшит 3:24).

З Торою «дерево життя» порівнюють і в кабалістичній літературі: *„Тора названа Деревом Життя. Дерево має гілки та листя, кору та серцевину, коріння, але кожна ця складова названа*

деревом. Тора також має внутрішню частину та зовнішню, але і та, і інша – Тора. Все є одне дерево...” (Сефер Гарімон, 25) (Huberman, 1988, с. 42).

На щиті до сувою Тори з міста Чорнобиль відсутні ювелірні клейма та написи, тож достеменно невідомо коли та в якій країні він був виготовлений, хто є автором та ким був подарований щит до синагоги. Проте відомі аналогії даному щиту до сувою Тори, які виготовлені у Відні і датуються XVIII ст.

У XVIII – на початку XX ст. Чорнобиль був одним з головних центрів хасидизму на території України. В місті діяла синагога, декілька молитовних будинків, талмуд-тора. В другій половині XVIII ст. в місті оселився Менахем Нахум Тверський – засновник відомої династії Чорнобильських цадиків. Двір цадиків відвідували сотні і тисячі прихильників хасидизму з різних міст і містечок. За традицією синагогам, у зв'язку з урочистими, радісними або сумними подіями в житті єврейської сім'ї, дарували коштовні предмети, зокрема, щити до сувою Тори.

Джерела та література

Атлантова Л. Родовід Щербаківських // 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва. – К., 2002.

Святе письмо Старого та Нового Завіту. – Українське Біблійне Товариство, 1992 .

Тора. Под ред. Г. Брановера. – Иерусалим: Шамир, 5753/1993.

Романовская Т. Совершенно секретно... (История коллекции Иудаики Музея исторических драгоценностей Украины) // Егупец. – 2001. – № 8.

Huberman I. Living Symbols. – Massada, 1988.

Stahl A. The Torah scroll. – Jerusalem, 1979.